УДК: 821. 161. 2-3=161. 1]. 09

Улюра Г. А.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ПРОЗА В ПЕРЕКЛАДАХ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ: ДОСВІДИ І ПРАКТИКИ

У статті розглядається, які прозові твори з української літератури останніх десятиліть перекладалися і видавалися російською мовою, котрі з них викликали реакцію російського читача і який "образ" сучасної української прози створює при аналізі цих текстів професійна літературна критика.

Ключові слова: *українська література, російська література, переклад, рецепція.*

В статье рассмотрено, какие произведения новейшей украинской прозы выбирают для перевода на русский язык в 2000-х годах, какие из них вызывают реакцию читателя и соответствуют потребностям российского книжного рынка, а также какой "образ" новейшей украинской прозы формирует при анализе этих текстов профессиональная литературная критика.

Ключевые слова: *украинская литература, русская литература, перевод, рецепция.*

The article raises the question of how Ukrainian fiction novels of the past year were translated and published in Russian, which of them found of the reader and what «image» of modern Ukrainian fiction is created by professional literature critic.

Key words: *Ukrainian literature, Russian literature, translation, reception.*

Інтерес росіян до сучасної української літератури то вибухає, то стишується. Проявляється він передусім у хвилі перекладів (різних за спрямування і якістю виконання), відтак літературно-критичного та ідеологічно-конструктивного їхнього обговорення в спеціальній пресі. Позірне ці суто літературні процеси корелюють із динамікою суспільно-політичного життя країни-"донора": останній "сплеск" літературних перекладів припадав на початок 1990-х, часи оголошення Незалежності, нинішній пов'язує свій виток із подіями листопада-грудня 2004 року. Побіжно зазначимо: такий стан речей призвів до уявлення російського читача про сучасного українського письменника виключно як про політично ангажовану постать. Скажімо, в межах проекту "Узнать Украину" на Московському книжковому фестивалі 2009 року питання, звернуте до всіх без виключення гостей з України – від Тараса Прохаська до Ірени Карпи, – стосувалося саме "залучення" письменників до політичного життя країни.

Запотребуваними російським видавцем/читачем є здебільшого ті автори, що становлять новітній канон сучасної української прози, та ті тексти, які уже набули розголосу в українській культурі, зокрема і літературно-критичного. В такому контексті, зрозуміло, російською мовою більш-менш послідовно (а після 2004 року – із мінімальним хронологічним відривом щодо публікації оригіналу і переспіву) видається проза Юрія Андруховича і Оксани Забужко. І якщо перший роман Андруховича існував російською виключно у вигляді купюрованої журнальної версії – "Рекреации"[1] (переклад Юлії Іл'їної-Король. "Дружба народов", 2000), то інша його велика проза була оприлюднена уже у вигляді книжок: "Московиада" (переклад Анни Бражкіної. М: НЛО, 2001), "Перверзия" (переклад Бражкіної, Ігоря Сіда. М: НЛО, 2002), "Двенадцать обручей" (переклад Олександра Красюк. Белгород: КСД, 2008), "Тайна. Вместо романа" (переклад Завена Баблояна. Харьков: Фолио, 2008). Наостанок: минулого року в часописі "Дружба народов" були опубліковані фрагменти на той час ще невиданого "Лексикону інтимних місць" – "Итальянский лексикон" в перекладі Андрія Пустогарова. Щось подібне відбулося і з першим романом Забужко [6]. "Полевые исследования украинского секса" було перекладено на російську 1998 року: фрагмент у перекладі Іл'їної-Король з'явився у журналі "Дружба народов" і не витримував жодної критики. Згодом, у 2001 році "остаточну" адаптацію роману, яку здійснила Олена Марінічева, було видано окремою книжкою (М: Независимая газета, 2001). Відтоді переклад Марінічевої витримав два перевидання – 2007, 2008: в кожному наступному до роману приєднувалася якась мала проза авторки в адаптаціях тієї ж перекладачки ("Девочки", "Инопланетянка", "Альбом для Густава").

Пильна увага Марінічевої до української жіночої прози сприяла появі також російськомовних Марії Матіос і Євгенії Кононенко. У співавторстві із Світланою Соложенкіною перекладений роман Матіос "Даруся сладкая", оприлюднений разом зі збірником "Нация" (М. : Братонеж, 2007). В 2008 році журнал "Дружба народов" надрукував адаптації Марінічевої оповідань Кононенко "Поцелуй в попку", "Полтора Григорюка", "Колоссальный сюжет". Наступного року вийшла російською мовою книжка Кононенко "Без мужика" (М. : Флюид, 2009). Згадаймо також оприлюднене "Дружбой народов" оповідання Кононенко "Два билета в оперу" (2011) в перекладі Бражкіної.

На хвилі інтересу до молодої літератури з'явилися переклади великої прози Наталки Сняданко: "Коллекция страстей, или Приключения молодой украинки" (переклад Баблояна, М. : Идея-Пресс, 2005), "Чабрец в молоке" (переклад Баблояна і Ольги Сінюгіної, "Новый мир", 2011), "Агатангел, или синдром стерильности" (їх же, М. : Флюид, 2008); Любка Дереша: "Немного тьмы" (переклад Костянтина Бєляєва, Х. : Фолио, 2009), Ірени Карпи: "Супермаркет Одиночества" (переклад Г. О. Рухліна, СПб. : Амфора, 2007).

Серед нових перекладів – також переспів уривку з роману "Вечірній мед" Костя Москальця, виконаний Марінічевою і Тетяною Савченко, "С ангелом на плече" ("Дружба народов", 2010).

Запитанними в літпроцесі новітньої Росії – як то видно з літературно-критичних баталій, кількості перекладів, різноманіття видавництв і перекладачів, що зацікавилися українськими творами – виявилася тексти трьох авторів: Сергія Жадана, Тараса Прохаська і Тані Малярчук.

Переклади з Жадана публікуються в альманах і журналах (говоримо виключно про прозу): "Никогда не ин-

[1] Тут і далі назви українських творів при обговоренні їхніх переспівів російською мовою наводяться не в оригіналі, а в актуалізованому російському перекладі. Суто з інформаційною метою.

© Улюра Г. А., 2012

тересуйся политикой. Отрывок из Anarchy in the UKR” (переклад Марінічевої, “Компьютерра”, 2005), “Владелец лучшего клуба для геев. Быль” (переклад Бражкіної, “Новый мир”, 2007), “Порно” (переклад Пустогарова, “Дружба народов”, 2007), “Специфика контрабанды внутренних органов”, “Баллада о Билле и Монике” (його ж, “Новый мир”, 2008), “Паспорт моряка” (переклад Бражкіної, “Новый мир”, 2009), “Красный Элвис. Повесть” (переклад Євгенії Чуприної, “Зарубежные записки”, 2009), “Динамо Харьков”, “Любовь во времена дефолта”, “Процент самоубийств среди клоунов” (переклад Лариси Щиголь, “Зарубежные записки”, 2009). Виходять так само окремими книжками: “Депеш мод” (переклад Бражкіної, СПб: Амфора, 2005), “Anarchy in the UKR” (переклад Баблояна. СПб: Амфора, 2008), “Красный Элвис” (переклад Баблояна, Бражкіної, Сіда, Пустогарова, Чуприної, СПб: Амфора, 2009). Варто згадати скандал, пов’язаний із виданням “Депеш мод” в петербурзькій “Амфорі”. Книжку було оприлюднене; але ані ім’я перекладачки, ані те, що це є перекладеним з українською мови твором, ніде зазначено не було. Акт вельми показовий для побутування прози Жадана в Росії.

Проза Малярчук представлена виключно адаптаціями Марінічевої, проте публікується вона в престижних з погляду стратегій успіху російського літпроцесу “товстих” журналах, як от, скажімо, “Новый мир”, який останні два-три роки є щільно орієнтованим на сучасну українську літературу: “Aurelia aurita” (“Дружба народов”, 2010), “Я и моя священная корова” (“Новый мир”, 2008), “Ворон”, “Цветка и ее я” (там само, 2009), “Лав–из”, “Покажи мне свою Европу, и я скажу, кто ты” (там само, 2010), “Зверослов” (там само, 2011).

Проза Прохаська російською мовою публікувалася в антології “Галицкий Стоунхендж” (М. : Э. Ра, 2003): сюди увійшли фрагменти з роману “Інші дні Анни” та з “FM Галичина” в перекладі Пустогарова. В часопису “TextOnly” була оприлюднена адаптація російською мовою нарису “Странная болезнь сердца” (2010), виконана Марінічевою і Баблояном. Перша книжка перекладів з Прохаська – до неї увійшли роман “НепрОсті”, цикли “З цього можна зробити кілька оповідань” та “Як я перестав бути письменником” в переспівах Рафаеля Левчина, Ельвіни Зельцман і Баблояна – вийшла під назвою “НепрОстые” (М. : Ad marginem, 2009); за версією щотижневої газети “Книжное обозрение” вона була визнана кращою книжкою перекладів за 2009 рік.

Імена перекладачів з української на російську в наведених переліках знову і знову повторюються не випадково. Так, попри зростаючий попит на адаптовану російською мовою українську прозу, коло цих авторів – більш ніж обмежене. Та й функціонують вони в галузі художнього перекладу не як літератори, а переважно в ролі популяризаторів української культури. Виключна більшість згаданих перекладачів не є білінгвами. Їхня українська мова “вивчена”, удосконалена іноземна. Навіть якщо йдеться про авторів, які практикують в Україні, як от Баблоян. Здається, ця “штучність” стає основою для адекватного сприйняття їхніх робіт російським читачем: чим більше твір виглядає як переклад, тим легше сприймається він в якості факту Іншої культури. Втім, і розголос в критиці, який набувають ті чи інші книжки перекладів, залежить цілком і повністю від активності перекладача як культуртрейгера. Скажімо, Марінічева є регулярним дописувачем журналу “Новый мир”: в своїх серійних публікаціях – “Книжкова поличка Олени Марінічевою” – вона, зокрема, знайомить російського читача з новинками українського книжкового ринку, повідомляє де можна їхні переклади прочитати і який статус згадані твори мають в оригінальній літературі. До прикладу, відповідна публікація у січні минулого року насамперед озвучує мотивацію колумністки-перекладачки: “Нова українська проза – літературний феномен, чи не найпотужніше випромінювання соціально-естетичної енергії, яке склалося на пострадянському просторі, – в Україні, що отримала незалежність. Феномен, який, сподіваюсь, російський читач ще опанує: нова українська мова складна для адекватного перекладу, її начебто простота і близькість до російської вкрай оманливі” [4, с. 199]. Для ілюстрація наведеного твердження про нову українську мову нової української прози часів Незалежності залучається огляд, почасти реферування “Музею покинутих секретів” Забужко, “Там, де Південь” Ульяненка, “Досвід коронації” Москальця, “Ворошиловоград” Жадана, “Вирвані сторінки з автобіографії” Матіос, збірник “Сновиди” тощо. Вибір презентованих творів не так тенденційний, як очевидний з позицій виробництва канонів.

Варто трохи зупинитися на згаданій антології “Галицкий Стоунхендж”, вона варта уваги. Видання антологій, очевидно, – більш ніж успішний прагматичний акт, якщо мати на меті познайомити читача з іншомовною маловідомої літературою, та разом з тим підняти об’єми продажів відповідних перекладів (в антології публікуються зазвичай незначні презентаційні фрагменти великої прози, яка згодом виходить окремим виданням). Між тим ця антологія української прози в Росії – випадок безпрецедентний. До “Галицкого Стоунхенджа” – об’ємом близько 150 сторінок – увійшли твори чотирьох письменників, які визначили станіславський феномен: Єшкілєва, Прохаська, Ізрика, Андруховича (останній представлений тут новим щодо роботи Бражкіної та Сіда варіантом “пошматованої” “Перверзії”). Всі переклади виконані укладачем аналогії Андрієм Пустоваровим. Як авторський проект ця публікація не отримала продовження у вигляді серій видань; як маргінальний проект, за яким не стояло потужне видавництво (книжка видана у видавничому співтоваристві А. Богатих та Е. Ракитської), не набула підтримки у професійній пресі. Чи не єдиним відгуком на цю публікацію була репліка з українського боку: рецензія Жадана в газеті “Дзеркало тижня” [3] – більш ніж скептична щодо перекладацької професійності Пустогарова і адекватності його видавничих практик теперішній культурній ситуації як Росії, так і України. Втім, озвучена у передмові до збірника думка про сучасну українську прозу як органічну складову європейського літературного потоку актуалізується майже у всіх дискусіях, які супроводжують появу чергового перекладу української прози російською мовою. Зі зміною контексту, ясна річ (від “Прохасько – український Маркерс” до “Прохасько – сучасний Саша Соколов”), але не лише в якості вдалого риторичного ходу. Втім, сучасна українська проза так само сприймається російським читачем в сукупності європейської, як і засвоюється в якості пострадянської: для прикладу звернемо на реакцію Юрія Володарського на книжку перекладів Жадана: “Після публікації “Красного Элвиса” про Сергія Жадана можна говорити не тільки як про лідера нової української літератури, а й як про одного з найяскравіших молодих письменників всього пострадянського простору” [2].

Російська експертна літературно-критична думка в оцінці перекладів сучасної української прози зупиняється на двох дискурсивних прийомах: вона або наголошує тематичну, ідейну і стильову екзотичність вихідного твору для культури-акцептора або акцентує їхні типологічні сходження, передусім, історико-культурні. Відповідно, "героєм" першого підходу стає Прохасько, другого – Жадан. Продовжимо цитату з відгуку Володарського, яка прямо відбиває ті видавничі стратегії, що сприяють популярності перекладів з Жадана в Росії: "Нові – це соціокультурні колізії Юрія Андруховича, феміністичні маніфести Оксани Забужко, карпатський колорит Тараса Прохаська. У цих "українськість" – невід'ємна риса, ключова характеристика. Інша справа в дошку свій Жадан. Якщо з "Гімну демократичної молоді" прибрати географічні реалії, можна подумати, що дія відбувається не в Харкові, а в якомусь Ростові чи Саратові" [2]. І друга цитата навздогін – з рецензії Урицького, якому йдеться про згадане замовчування видавництвом "Амфора" перекладеного статусу творів Жадана: "Мерзенна хитрість "Амфори" певним чином пов'язана із характером прози Жадана, оскільки нема в ній нічого специфічно "українського", жодної вишиванки, ніяких галушок, білених хаток і національних комплексів" [7, с. 210]. Важливим в цих двох висловлюваннях є не те, що проза Жадана не сприймається ані як перекладена, ані як іноземна, а те, якою на думку російського реципієнта є українська проза як іноземна. І уявлення це є дещо суперечливим на перший погляд: з одного боку фемінізм та Європа, з іншого – вишиванки і карпатський колорит. Це протиріччя цілком діалектично долається, якщо звернути на те, що контактні зв'язки культур (літературні переклади, зокрема) в процесах глобалізації реалізуються цілком в межах практик комерціалізації розбіжності. Очевидно, що швидше привабить споживача нове, але достатньо впізнаване для того, щоб зацікавленість екзотичним не переросла в шок чужості. В такому контексті протиставлення тотожності й знаковості правомірне, але лише в якості "розбіжності" всередині самої себе. Розбіжністю такого кшталту для рецепції української прози російською культурою стає, зокрема, уявлення про історію, навіть не так про певні факти "спільного" історичного минулого – що було б очікувано, – як про різницю у відтворенні історії як процесу. В українській прозі, – зазначає російській експертний читач, – на відміну від сучасної російської єдиною реальністю, єдиним внутрішнім моностилем є внутрішній час героя – в такому сенсі вона є водночас такою, що творить міф та підпорядковується його закону. Кілька показових цитат: "Дивовижна і майже забута теперішніми російським письменниками можливість писати начебто з чистого листа і будувати ці світи переконливими. (…). Маленький і віднесений вітром герой (російської історичної літератури останнього часу – *Г. У.)* поміщений всередині величезного важкого травматичного щодо нього часу. В той час як у Прохаська внутрішній час героїв і внутрішня час оповіді не тільки суголосні зовнішнього більшому часу, але інколи повністю всотують його" (це міркування Олександра Гаврилова) [8], "Епохи і культури нагадують у нього (Прохаська – *Г. У.)* такий собі шаровий пиріг по-галицькі. Будь-які, химерно-барочні шматки цього пирога зробили би честь автору "Хазарського словника"; інші здаються кумедною пародією на авантюрне чтиво націоналістичного кшталту: про лютих карпатських сепаратистів, ОУНівських-героїв диверсантів" [5], "Манера Матіос розпізнається моментально – і, далебі, не через якусь надмірну оригінальність, а завдяки очевидної приналежності до впливової традиції в літературі ХХ ст. Я маю на увазі всі різновиди літературного регіоналізму – від Фолкнера, Бабеля і Шолохова до Кавабати, Маркеса і Айтматова" [1].

Отже, контактні зв'язки між українською та російською культурою у такому своєму різновиді як літературний переклад тривають, але мають характер несистемний, спорадичний, зумовлений не внутрішньо літературними, а зовнішніми щодо словесності процесами. Тож відсутня і будь-яка системність у рецепції української прози: кожен новий перекладений твір сприймається російським читачем як суто новаторській. Він охоче "легітимується" в російській літературі, але виключно за рахунок відкидання традиції, котру оригінальний твір репрезентує і котра в перекладеному залишається непоміченою.

Література:

1. Бак Д. Карпатский блюз с перцем и кровью / Дмитрий Бак // Новый мир. – 2008. – № 12. – С. 184-187.
2. Володарский Ю. Красный на оранжевом / Юрий Володарский // Частный корреспондент. – 2009. – 11 декабря.
3. Жадан С. Галицький роллінг стоунз / Сергій Жадан // Дзеркало тижня. – 2003. – № 29 (2 серпня).
4. Книжная полка Елены Мариничевой // Новый мир. – 2011. – № 1. – С. 199-206.
5. Мирошкин А. Роман-миф "горного философа" Тараса Прохасько / Андрей Мирошкин // НГ-ExLibris. – 2009. – 27 августа.
6. Улюра Г. Рецепція роману О. Забужко "Польові дослідження... " в білоруській і російській культурі / Ганна Улюра // Літературна компаративістика. – Вип. ІІІ. – Ч. ІІ. – К. : ВД Стилос, 2008. – С. 214-229.
7. Урицкий А. Не приходя в сознание / Андрей Урицкий // Знамя. – 2006. – № 8. – С. 210-211.
8. Фанайлова Е. "НепрОстые" истории / Елена Фанайлова // Радио Свобода. – 2010. – 5 ноября. – [режим доступу : http://www.svobodanews.ru/content/article/2211576.html].